

Supervisie in de virtuele ruimte

OMGANGSVORMEN VOOR SUPERVISORISCH LEREN IN EEN GEKKE WERELD

Michiel **DE RONDE**

INLEIDING Het voorjaarsnummer van het *Tijdschrift voor Begeleidingskunde* meldde op zijn omslag 'ruimte' als het centrale thema. Nog geen maand na het verschijnen was de samenleving volledig veranderd en daarmee ook de wereld van het begeleiden en de ruimte waarin dat gebeuren moest. Corona had haar intrede gedaan. De maatschappij verving noodgedwongen zoveel mogelijk de fysieke ontmoetingen door digitaal samenkomen. Ook de supervisie, als specifieke vorm van begeleiden, moest onvermijdelijk de virtuele ruimte verkennen.

Het thema van het huidige nummer stelt een weliswaar retorische, maar toch ietwat angstige vraag: 'Ik ben toch niet gek?!' Vaak genoeg heb ik in de achterliggende periode te-

gen mezelf gezegd: 'Ik word er gek van!' En met anderen constateerde ik minstens even vaak: 'We leven in een gekke wereld!' Nog steeds – we hebben inmiddels meer dan zeven maanden ervaring – kan mij het gevoel van absurditeit bekruipen: ik bevind me in een schijnwereld. Mijn werk, achter het scherm in de virtuele ruimte van het digitaal ontmoeten, lijkt een werkelijkheid die niet echt is of slechts half bestaat en waar ik toch in ben beland.

Wellicht kan het helpen om deze gevoelens van vervreemding te verhelderen door er-

Dr. M.A. de Ronde is lector begeleidingskunde bij de Hogeschool Rotterdam. E-mail: ronma@hr.nl.

over te schrijven, door een poging te doen die ervaringen woorden te geven en daarmee beter te begrijpen. Wellicht dat er vanuit dat begrip ook handelingsperspectieven ontstaan. Daarom dit artikel als een kleine fenomenologie van supervisie in de virtuele ruimte: over het toelaten van het besef verdwaald te zijn en over een zoektocht naar handvatten en richtingwijzers.

SUPERVISIERUIMTE Het begrip ruimte biedt aanknopingspunten om het ambacht van supervisie te omschrijven. Ook geeft het richtlijnen voor het handelen van de supervisor in relatie met supervisanten. Als we kijken naar de doelstelling van supervisie – namelijk op persoonsniveau leren van ervaringen die je raken in de beroepsuitoefening – dan kunnen we deze vorm van begeleiden in de eerste plaats opvatten als het creëren van onderzoeksruimte. De supervisor schept in het contact met supervisanten een leeromgeving, waarin de supervisanten hun ervaringen kunnen onderzoeken door daar reflecterend bij stil te staan en er vragen aan te stellen. In de supervisie wordt de supervisant uitgenodigd om het gebied te betreden waar je het niet weet en waar dus iets te onderzoeken en te ontdekken valt.

In toenemende mate wordt er ten behoeve van het creëren van die onderzoeksruimte gebruikgemaakt van muzisch-ludische vormen. Met duplopoppetjes, metaforenkoffers, creatieve materialen als klei of krijt, muziek en beweging of posities in de ruimte wordt de ervaring onderzocht. De onderzoeksruimte krijgt dan het karakter van speelruimte (De Ronde, 2015). In de letterlijke betekenis verwijst dat woord naar het feit dat het reflecterend onderzoeken plaatsvindt door middel van spel. In de figuurlijke betekenis refereert de speelruimte ook aan het feit dat de super-

visant de vrijheid van het verkennen ervaart. Het niet-weten krijgt het karakter van het vrijuit exploreren van gevoelens, perspectieven en handelingsmogelijkheden. Het spel schept ruimte voor nieuwe betekenissen.

Deze verwoording brengt ons bij het begrip van Winnicott (1972), die in zijn ontwikkelingspsychologische beschouwingen spreekt over de 'transitional space'. Hij doelt daarbij op het gebied tussen subject en object, aanvankelijk tussen kind en moeder, later (broeder) tussen de persoon en zijn wereld, tussen mij en de ander. Het is het gebied waarin de dingen zich aan mij aandienen en waarin ik er betekenis aan geef. De transitionele ruimte is dat gebied waarin ik mijn eigenheid in de dingen leg. Ik doe dat door zelf te creëren met datgene wat zich aandient, en daarin vervolgens zin en betekenis te ontdekken. In de transitionele ruimte eigenen we ons de dingen – en daaronder vallen ook persoonlijke zoekthema's – toe door onszelf eraan te geven. De transitionele ruimte kunnen we, iets duurder gezegd, ook benoemen als de fenomenale sfeer waarin subject en object samenvallen in de betekenisvolle ervaring van het moment van het hier en nu (Van Manen, 1990). Daarmee is de transitionale space van Winnicott de narratieve ruimte van de verhalen die wij leven (Bohlmeijer, 2007; De Ronde, 2019).

De supervisant gaat het onderzoek naar zijn ervaringen aan in relatie met de supervisor en (bij groepssupervisie) ook met medesupervisanten. Door te onderzoeken hoe de ingebrachte ervaringen hun parallel hebben in het supervisorische contact, krijgt het leren het karakter van relationeel leren, leren aan elkaar. Het leren vindt plaats in de ontmoeting met de ander en via die ontmoeting ontstaat er bij de supervisant ook weer een nieuwe relatie tot zichzelf. Buber (1923) om-

schrijft de relatie als een tussenruimte, 'ein Zwischen'. Kenmerkend voor die tussenruimte is dat die fundamenteel ongewis is, omdat men de ander als ander ontmoet. Het is dit basale inzicht, de ander als ander – en niet bijvoorbeeld als een kopie van mijn verwachtingen, verlangens of zienswijzen – die in supervisie de supervisant de ruimte geeft om ook het andere in zichzelf te ontdekken. In de openheid van de tussenruimte van de relatie kunnen we onszelf op een nieuwe manier ervaren en ons daardoor ontwikkelen: 'Ich werde am Du.' Levinas (1978; zie ook Riessen, 2019) benoemt dit besef dat de ander anders is als zo fundamenteel, dat hij de Ander consequent met een hoofdletter aanduidt. Dit alles maakt de supervisie altijd tot zo'n spannende en voedende aangelegenheid: de supervisant onderzoekt daar ervaringen die hem raken, en hij doet dat door die in gesprek te brengen in het contact met anderen – die dus echt anders zijn – waardoor hijzelf ook weer met andere ogen moet gaan kijken; naar zichzelf en de situatie.

De relatie waarin dat gebeurt, namelijk de relatie tussen supervisor en supervisant, is ongelijkwaardig in die zin dat beiden een onderscheiden rol hebben. Het gaat in de supervisie primair om het leren van de supervisant. Het is vooral de supervisant die zich blootgeeft in zijn of haar kwetsbaarheid en zoeken. Het is daarom bij uitstek de opgave van de supervisor om daarvoor een 'holding space' (Bion, 1970) te creëren. Een relationele ruimte – Bion spreekt van 'containment' – waarin het pijnlijke en confronterende kan bestaan en onderzocht mag worden, en waarin er een bodem is die het kwetsbare kan dragen.

Recapitulerend kunnen we supervisie beschouwen als een voor (zelf)onderzoek bedoelde speelruimte die fungeert als een

transitional space waarin nieuwe betekenisgeving ontstaat, onder meer door het relationele veld tussen ik en jij van de supervisorische betrekking in dat spelend onderzoeken mee te nemen. Essentieel daarbij is dat supervisor zorgdraagt voor een holding space.

VIRTUELE RUIMTE Met het uitbreken van de coronacrisis en de daarmee gepaard gaande onmogelijkheid om elkaar fysiek te treffen vanwege voorschriften van de overheid, is ook de supervisiwereld massaal overgestapt op digitale middelen: ontmoetingen in de virtuele ruimte, gemedieerd door beeldschermen, mobiele telefoons en ondersteunende programmatuur. Deze digitalisering raakt de kern van de supervisorische ruimte en geeft er onvermijdelijk een andere kwaliteit aan. De voorgaande overwegingen rond de superviseruimte geven mij op een bepaalde manier houvast in een wereld waarin ik me voel dwalen, omdat die plotseling anders is en dat ook langdurig zal blijven zijn. Ze helpen mij om een vaag gevoel van onbehagen te vertalen naar meer precisie en daardoor beter te hanteren vragen. Hoe krijgt de onderzoekruimte, de speelruimte, het overgangsgebied van de tussenruimte gestalte in de virtuele ruimte? Hoe schept de supervisor een holding space van achter het beeldscherm? Wat doe ik als ik supervisie geef via de computer, door middel van een online verbinding? Dit zijn intrigerende vragen die het onderzoeken meer dan waard zijn.

Mijn eerste waarnemingen zijn kritisch en verontwaardigd. In de virtuele ruimte van de video-ontmoeting worden de vertrouwde ruimtelijke verhoudingen uit hun voegen getrokken. De proporties zijn anders; aanvaardbaar is dat niet alleen onwennig, maar op de

lange duur ook onwerkelijk. Het evenwicht tussen afstand en nabijheid is bijvoorbeeld verstoord. De ander is vol in beeld, vaak schermvullend met gezicht en schouders. Tegelijk is die persoon ver weg, letterlijk in een andere ruimte. Deze fysieke verwarring tussen afstand en nabijheid werkt vaak genoeg door in de emotioneel gevoelde afstand en nabijheid. Als de ander bijvoorbeeld verdrietig wordt, gaat dat gepaard met een grotere eenzaamheid aan beide kanten. Nog moeilijker is het om een gevoel van boosheid op de ander te delen en tegelijk het contact in stand te houden. Emoties zijn heel zichtbaar (schermgroot) en tegelijk heel ver weg (niet aanraakbaar). We voelen die afstand vooral op momenten dat de verbinding instabiel blijkt te zijn of zelfs verbroken wordt en het programma wordt uitgeschakeld. Het beeld van de ander is dan plotseling weg ... de gevoelde betrekking blijft nog hangen.

De verbinding met anderen via het scherm creëert – zeker als het gesprek raakt aan diepere ervaringen – de sfeer van een kleine ruimte. Er is een enorme focus op het beeldscherm. Daar gebeurt het, dus dat is de wereld waarop ik me concentreer. Tegelijk is de wereld oneindig groot. Elke gesprekspartner zit in een eigen ruimte die niet gedeeld wordt, maar die wel voldoende in beeld komt om te laten ervaren dat ieder in een andere wereld leeft. Er is in de virtuele ruimte geen gedeeld midden. De intensieve betrokkenheid op (het beeld van) de ander mist een collectieve ruimte, ontbeert een gedeelde omgeving die die betrokkenheid draagt en over en weer voelbaar maakt. De verbinding hangt letterlijk in de lucht; zij heeft geen gedeeld middelpunt of centrum. De verhoudingen in de virtuele ruimte zitten zo in elkaar dat er een grote concentratie is op de ander, binnen een ruimtelijke ervaring van

een in brokstukken uiteengevallen wereld. De ervaring van het ontbrekende midden, van de paradoxale concentratie op de ander, zonder de ervaring van een gezamenlijk centrum, wordt nog versterkt door de niet-wederkerigheid van de blik. In de virtuele ruimte kijk ik de ander aan via het scherm. Ik heb daarmee als gesprekspartner zelf wel het gevoel dat ik naar de ander kijk en de ander aankijk, maar de ander weet niet of en dat hij aangekeken wordt. De ander ziet mij naar het scherm kijken, niet naar hem of haar. Onze blikken gaan net langs elkaar heen, terwijl we elkaar met die blik wel zien. Daarmee wordt er een fundamentele terugkoppeling in de ervaring van de communicatie doorbroken. Ik kijk naar de ander – dat wil zeggen: naar zijn beeld op het scherm – maar ik heb niet de ervaring dat de ander terugkijkt. Hij kijkt wel terug, maar niet naar mij, hij kijkt naar het scherm, naar mijn beeld! Mijn kijken naar de ander wordt (in mijn beleving als degene die kijkt) beantwoord door de vervreemdende ervaring van het 'langs mij heen kijken'. Deze ervaring van de niet-afgestemde blik wordt sterker naarmate de camera en het beeldscherm van degene naar wie ik kijk verder uit elkaar staan. Het subtiele spel van aankijken en weggijken, van samen kijken naar een gemeenschappelijk punt en, in momenten van diep verstaan, het rusten in elkaars blik, dat subtiele spel blijkt niet te beantwoorden aan de wetten van de virtuele ruimte die gemedieerd wordt door het oog van camera's. Vervreemdend (of in ieder geval ontregelend) is de ervaring als de gesprekspartner zijn of haar blik van het scherm afwendt en die richt op iets uit de echte wereld daar; bijvoorbeeld door iemand te groeten of gedag te zeggen. Op dat moment blijkt dat niet alleen het gezamenlijke midden ontbreekt,

maar dat er ook geen gezamenlijke omgeving gedeeld wordt.

Ten slotte is er nog de ervaring, ik noemde het al even, dat mensen ook zomaar uit de virtuele ruimte kunnen vallen of stappen. De verbinding kan verbroken worden of, wat vaker gebeurt, ergerniswerkend verstoord raken met vertragingen en vervormingen van de stem. Ook kan de ander de video en het geluid uitzetten, omdat de huiselijke situatie iets anders vraagt. De virtuele ruimte heeft daarmee de kwetsbaarheid van de onbereikbaarheid. De ander kan er – zonet nog aanwezig in een intensief gesprek – zomaar even niet meer zijn; ongewild of opzettelijk.

In de virtuele ruimte van de digitale ontmoeting treedt er een breuk op, zo zou ik het voorgaande willen samenvatten, tussen de fenomenale mentale ruimte en de fenomenale fysieke ruimte. Met mijn geest ben ik ergens anders dan met mijn lijf. Is het dus raar dat ik me een beetje gestoord voel in die nieuwe wereld? Is het gek dat ik mijzelf een beetje kwijtraak in deze nieuwe orde?

Deze verwoording helpt mij om het omgaan met die breuk tussen mentale en fysieke ruimte op te vatten als een nieuwe, extra opgave waar we voor staan, wanneer we de supervisie als onderzoekende speelruimte in de ontmoeting met de Ander moeten vormgeven via het beeldscherm. Welke omgangsvormen kunnen we als supervisoren en supervisanten ontwikkelingen, om in de virtuele ruimte te komen tot zelfonderzoek in het relationele veld van de ontmoeting? Hoe kan in die virtuele ontmoeting de speelruimte ontstaan die werkt als een holding space of dragende grond, waarin ook het pijnlijke, ontkende en verwenste kan bestaan en onderzocht kan worden? Hoe kan ook mijn lijf meedoen in dat onderzoek, als het door het virtuele karakter van de ont-

moeting bijna onvermijdelijk achterblijft in een andere (namelijk reële, fysieke) wereld? Het stellen van deze vragen draagt bij aan het hervinden van een gevoel van (be)grip en controle, aan een hervinden van mezelf in een wereld waarin ik dwalend was. Het zoeken naar antwoorden op die vragen brengt me weer in contact met mijn gevoel van deskundigheid. De wereld overkomt mij niet alleen, ik zoek ook mee naar de vormgeving van een nieuw normaal. Normaal? Liever noem ik het een nieuwe realiteit, een nieuwe onvermijdelijkheid. Binnen die realiteit zoek ik naar nieuwe omgangsvormen. Ik werk er, al zoekend, een drietal nader uit en vier andere benoem ik slechts kort.

NIEUWE ONGANGSVORMEN

Laat elkaar de ruimtelijke context zien

De supervisorische ontmoeting in de reële wereld wordt mede gekleurd door de fysieke ruimte waarin die plaatsvindt. Vindt het gesprek aan een werktafel plaats of in een zitje met iets lagere stoelen en een lager tafeltje? Of is er een kring opgesteld met een open midden? Dergelijke overwegingen omtreunt de inrichting van de supervisie ruimte zijn in de digitale wereld niet aan de orde, maar dat betekent niet dat we niet hoeven na te denken over de impact die de ruimte heeft op de leeromgeving.

Om de invloed van de breuk tussen fysieke en mentale ruimte zo klein mogelijk te houden, is het goed om te bespreken vanuit welke ruimte de deelnemers aanwezig zijn. Wanneer het scherm (van laptop, tablet of smartphone) verplaatsbaar is, kunnen de deelnemers elkaar een impressie geven van de plaats waar ze zich bevinden. We kunnen vragen welke betekenis deze plaats voor de

deelnemers heeft en hoe het voor hen is om vanuit die plek aan supervisie deel te nemen. Ook kunnen we informeren naar de omstandigheden in de directe omgeving. Zijn er bijvoorbeeld kinderen of andere huisgenoten thuis? Voor de rust, het onderlinge vertrouwen en de overgave aan het leerproces is het belangrijk dat eventuele spanningen bespreekbaar zijn tussen invloeden vanuit de feitelijke fysieke omgeving van de supervisant en de ontmoeting in de virtuele ruimte.

Binnen verschillende computerprogramma's voor online contact is het mogelijk om ook een virtuele achtergrond in te stellen. Voor de supervisorische ontmoeting is het naar mijn oordeel (in het algemeen gesproken) niet wenselijk om van die functie gebruik te maken. De gesuggereerde omgeving voor de overige deelnemers is dan volledig anders dan de feitelijke ruimte van waaruit de persoon participeert. Dat maakt de kloof tussen de ervaring van de mentale ruimte van het gesprek en de fysieke ruimte van het lichamelijke-zijn onnodig groot; zowel voor de supervisant als voor de supervisor en mede-supervisanten. Een te groot deel van de ervaringswereld blijft dan letterlijk buiten beeld, terwijl supervisie juist ervaringsleren beoogt te zijn.

Noem de naam

Voor het creëren van de genoemde holding space is een milde, aanvaardende blik van de supervisor (en medesupervisanten) onontbeerlijk. Al bij het prille begin van ons leven wisten wij ons als zuigeling geborgen in de blije blik, de lichtende ogen van moeder die zich over ons heen boog. Ook in het contact tussen volwassenen zijn aanvaardende ogen nog steeds bron van erkenning en bevestiging; je weet je dan letterlijk gezien door de ander.

In de virtuele ruimte kunnen we als begeleiders zelf de ervaring hebben dat we met een blik van mededogen en intensieve betrokkenheid kijken naar een van de supervisanten, om een moment later verbaasd te ontdekken dat de supervisant dit helemaal niet door had. Er zit een breuklijn tussen het geven van je ogen en het ontvangen van de blik, tussen de ervaring van zien en de ervaring van gezien worden. Daarom is het belangrijk om de blik in de virtuele ruimte te begeleiden met de stem.

In de vroege kindertijd ging de blik van de ogen ook gepaard met de klank van de stem. Moeder keek niet alleen, maar maakte ook geluidjes van contact en plezier. De supervisorische verhouding is natuurlijk een totaal andere dan die van moeder en kind, maar toch blijft de stem een dragend en wezenlijk deel van de menselijke interactie. De supervisie in de digitale ruimte vraagt – veel meer nog dan bij begeleiding in de werkelijke, fysieke ontmoeting – om het noemen van de naam van de ander. Het zachte zien van de ogen en het aanvaardend knikken met het hoofd uit de normale wereld, wordt in de virtuele ruimte volgens deze omgangsvorm verrijkt met en gericht door het met warmte uitspreken van de naam van de ander. In het zeggen van de naam ligt een diepe aanvaarding besloten en daarmee een aanmoediging om er te zijn; met wie je bent en met alles wat je in dat zijn meeneemt.

Werk met fysieke materialen

De supervisor kijkt in de reële ontmoeting niet alleen naar de supervisant, maar ook mét de supervisant naar de inbreng. Iedereen die werkt met spelmateriaal (zoals duplooppetjes, het tekenen van een situatie of het neerzetten van een vraagstuk met behulp van stoelen of posities in de ruimte)

kent de fascinerende ervaring van het samen aanwezig zijn in het ‘derde punt’ als gezamenlijke onderzoeksruimte. De tekening, de opstelling of het werken met het creatieve materiaal waarmee en waarbinnen de inbreng wordt onderzocht, vormt het gedeelte midden, het centrum van de aandacht dat verbindt. De speelruimte, als de ruimte van het spel waarmee de inbreng wordt onderzocht, schept een gezamenlijke begrenzing en een gedeeld fysiek domein waarbinnen de betrokkenen samen aanwezig zijn. De blikrichting is daarvoor, fenomenologisch gezien, de bepalende factor. Ik kijk, ik merk dat de ander kijkt en ik ervaar dat de ander voelt dat ik kijk, beiden naar datzelfde punt. We kijken samen; er is concentratie op een gedeeld centrum. Tegelijk zien we niet hetzelfde, want de ander is Anders en ziet daardoor anders. Juist daardoor kan ik ook anders, dat wil zeggen onderzoekend, gaan kijken en nieuwe perspectieven ontdekken. Het creëren van dit gezamenlijke derde punt laat zich niet eenvoudig vervangen door een ‘shared screen’. Op zich is die functie een waardevolle mogelijkheid in de digitale wereld van het online contact, maar het creëert nog geen ervaring van gezamenlijk kijken. Veeleer kijkt iedereen individueel naar het ‘gedeelde’ beeldscherm. Ik kijk namelijk wel zelf, maar zie de ander niet kijken (ook al doet die dat wel). Naar mijn inzicht is voor de ervaring van het gedeelde kijken nodig dat we ook de blikrichting van de ander waarnemen, voelen en beseffen. Dat vraagt om een gedeeld derde punt in de fysieke ruimte. Met een beetje kunst en vliegwerk is dit ook in de virtuele ruimte wel te realiseren. Concrete voorbeelden maken dit het gemakkelijkst duidelijk. We kunnen een supervisant verzoeken om een set associatiekaarten bij de hand te houden, zodat de inbreng met be-

hulp van die kaarten verder geëxploreerd kan worden. De supervisant kijkt naar de kaarten en laat die aan ons (supervisor en medesupervisanten) zien. Wij kijken dus met zijn kijken mee.

Een andere vorm van het creëren van een gedeeld midden met fysieke materialen ontstaat als de supervisor een schrijfbord naast zich opstelt en de ene supervisant uitnodigt vragen te stellen aan de andere supervisant, naar aanleiding van zijn of haar inbreng rond een door de supervisor aangereikt model of denkkader. Het is bijvoorbeeld heel boeiend te merken hoe de dynamiek in de virtueel bij elkaar gekomen groep zich ontwikkelt als medesupervisanten met de inbrenger verkennen hoe hij omgaat met zijn leidinggeven: de aan de hand van een door mij op een bord getekende Roos van Leary. Ook is het interessant om te ervaren hoe, in het (virtuele) hier en nu van dat gesprek, zich de patronen van boven-onder en samen-tegen zich in de interactie tussen de supervisanten herhalen. Een derde vorm bestaat uit het werken met materialen uit de fysieke ruimte waar de supervisanten zich bevinden: een schilderij aan de muur, een dier in de ruimte, het uitzicht dat het raam biedt. Het vraagt wat creativiteit en onderzoekende volharding, maar het blijkt ook online mogelijk om een gezamenlijk midden in de fysieke wereld te creëren!

Aanvullende omgangsvormen

Zonder ze hier verder uit te werken, noem ik (op een zoekende manier) nog vier omgangsvormen voor online superviseren.

- *Expliciteer de aanwezigheid van de sociale context (toelaten van het ‘extended self’)*. Hoe kunnen eventueel aanwezige huisgenoten, kinderen of partners ook werkelijk als aanwezig toegelaten worden?

- *Verken de kracht van lichaamswerk door gebruik te maken van de kennis van het lijf*. Hoe kan de te onderzoeken ervaring verkend worden door momenten van bewust voelen in te bouwen? En hoe kan de supervisor dat bewust voelen op een veiligheidscheppende manier begeleiden?
- *Begeleid de ‘ruimteovergangen’ door schakelmomenten tussen virtuele en reële wereld te benoemen en te erkennen*. Welke manieren staan de supervisor ter beschikking om te helpen in de virtuele ruimte te komen en die ook weer zorgvuldig los te laten?
- *Blijf refereren aan de rijkdom van fysieke ontmoetingen en voorkom daarmee gewinning aan het werken in de virtuele ruimte*. Wat kan de supervisor doen om het abnormale – namelijk virtuele ontmoetingen via het scherm – niet normaal te gaan vinden? Wat hebben we als supervisors te doen om de armoede van het beeldschermwerken niet alleen zoveel mogelijk te compenseren (en daarmee te verrijken), maar ook blijvend te ervaren?

TOT BESLUIT Als supervisor, leersupervisor en docent was ik in de achterliggende maanden bereid om de nieuwe wereld van het begeleiden in de virtuele ruimte te betreden. Het was noodgedwongen, maar op een bepaalde manier ook interessant. Door dit bewust te ervaren en door te zoeken naar woorden die mij hielpen om dat ervaren te verstaan, kon ik mijn eigen verweesde en verdwaalde gevoel beter begrijpen en kon ik op zoek gaan naar antwoorden op en naar handelingsmogelijkheden in de nieuwe situatie. Ik aanvaardde de opgave om mijn gevoel van gek en verdwaasd zijn te overwinnen in een onderzoekend handelen. Inmiddels, meer dan half jaar later, ben ik er-

van overtuigd dat zich ook een andere opgave aandient. Misschien is die niet minder groot en vraagt die niet minder volharding. Die opgave bestaat daarin dat we ons gevoel van vervreemding, van verdwaald te zijn, het gevoel te leven in een gekke, ja soms absurde wereld, ook moeten blijven ervaren, ja het zelfs een beetje moeten koesteren. In dat gevoel bewaren we immers een verlangen en daarmee een besef dat de manier waarop we het leven nu vormgeven, niet normaal is. Met andere woorden: we mogen ons de echte ontmoeting niet structureel laten afpakken, door genoeg te nemen met een surrogaat via het beeldscherm. We zijn toch niet gek?!

LITERATUUR

- Bion, W.R. (1970). *Attention and interpretation*. Londen: Tavistock.
- Bohlmeijer, E. (2007). *De verhalen die wij leven. Narratieve psychologie als methode*. Amsterdam: Boom.
- Buber, M. (1923). *Ik en jij*. Utrecht: Bijleveld.
- Levinas, I. (1978). *Anders dan zijn. Of het wezen voorbij*. Baarn: Ambo.
- Manen, M. van (1990). *Researching lived experience*. New York: SUNY Press.
- Riessen, R. van (2019). *Van zichzelf bevrijd. Levinas over transcendentie en nabijheid*. Amsterdam: Sijbolet.
- Ronde, M.A. de (2015). *Speelruimte voor ervaring en reflectie*. Utrecht: Eburon.
- Ronde, M.A. de (2019). *Leven in verhalen*. Utrecht: Eburon.
- Winnicott, D.W. (1972). *Playing and reality*. New York: Routledge.